

E lapszámnak közel felét teszi ki a Benedictionale Strigoniense-ről szóló tanulmány (115–128), majd a mű néhány részletének kommentált fordítása (129–162). Az elmúlt években fél tucat tanulmányt közöltünk a püspöki hármassáldás liturgikus műfajáról, az ilyen szövegeket tartalmazó könyvműfajról (benedikcionále), s különösen az ide tartozó alkotásról, kora Árpád-kori művelődésünk eme jeles darabjáról. E kézirat jelentőségének fölismerése, monografikus bemutatása Földváry Miklós István egyetemi oktató érdeme. A mű latin szövegének filológiai kiadásra való előkészítése az Új Nemzeti Kiválósági Program támogatásával valósult meg a 2017/2018-as tanévben —a szerződés száma: ELTE/12423/21 (2017)—. A pályázati beszámolóját tanulságosnak tartottam az alábbiakban (rövidítve) közölni, hiszen jól érzékelteti a mű fontosságát, egyben a liturgiatudományi kutatás civil kereteit is. (A Felelős szerk.)

Kora Árpád-kori irodalmunk újonnan fölfedezett emléke, az Esztergomi benedikcionále szövegkiadása

(Kutatási beszámoló)

Bevezetés

A kutatás tárgya és terjedelme. Az Esztergomi benedikcionále a középkori Magyarország legrégebbi fennmaradt kódexe és egyben a hazai szertartási gyakorlat első ismert tanúja. 2014-ben megjelent habilitációs dolgozatomban kimutattam, hogy a forrás egyszersmind az államalapítás korának legnagyobb szabású irodalmi alkotását foglalja magába. A jelen kutatás feladatai a következők voltak:

(1) Az elmúlt évek kutatási eredményei, publikációi és főként az általam s az ELTE Liturgiátörténeti Kutatócsoportja által időközben kifejlesztett USUARIUM adatbázis alapján kiegészíteni és angol nyelvre fordítani a 2014-es kismonográfiát, amely a szövegkiadás bevezető tanulmányaként jelenik meg (110 oldal, 261244 karakter).

(2) A kiadás tárgyát képező zágrábi MR 89-es kódex átírását összevetni a szöveg két további ismert tanújával, a XIV. századi braunschweigi kézirattal és az elpusztult, de egy 1925-ös részleges közlésnek köszönhetően ismert tartalmú magdeburgi kézirattal (411 kéziratoldal, 773 kritikai jegyzet, 22 áldás részletes elemzése: 31 oldal, 118558 karakter).

(3) A benedikcionále bibliai, patrisztikus és liturgikus hipotextusait bemutató forrásapparátus kidolgozása (1976 szöveghely 4 szempont szerint részletezve).

(4) A benedikcionále szókészletét elemző lexikográfiai munka (glosszárium) megalkotása (33 oldal, 83964 karakter, adatbázis-formátumban 9840 adat elemzése).

(5) A XI. századi esztergomi zsolozsma-olvasmányrend rekonstrukciója az áldások alapján, az eredmény elhelyezése az összeurópai környezetben (önálló publikáció, 14 oldal, 33109 karakter, adatbázis-formátumban 721 adat elemzése 20 forrás alapján).

(6) További mutatók, apparátusok és mellékletek megalkotása (konkordancia: 295 adat 7 szempont szerint, perikóparend: 229 adat 5 szempont szerint, benedikcionálén kívüli részek forrásapparátusa: 336 adat 5 szempont szerint).

A kutatás szükségességének bemutatása. A magyar kulturális örökség szempontjából az Esztergomi benedikcionále kiemelkedő fontosságú. Mint tárgy az Európába integrálódott, keresztény magyar kultúra első tanúja, mint liturgikus kódex egy olyan István-kori liturgiaalkotási program eredménye, amelynek célja egy sajátos, a nyugati kereszténységben belül megkülönböztethető hagyomány létrehozása volt, és mint irodalmi mű a latin nyelvű magyarországi irodalom egyik legkorábbi emléke, amely csak Szent István Intelmeivel, Szent Gellért Deliberációival és Boldog Mór legendáival állítható párhuzamba, de terjedelme és szépirodalmi volumene mindegyiküket meghaladja.

Az egyetemes európai kulturális örökség szempontjából is ez a legkidolgozottabb ma ismert benedikcionále. A kódex további részeinek elemzése nemzetközi szinten is újdonságot jelent a bérnyomtatásnak és a papi fokozatok szentelésének kutatásában. A kiadás munkálatai fontos módszertani tanulságokra vezettek (ld. a következő pontban).

A kutatási eredmények hasznosíthatósága. A kutatási eredmények —a történeti bölcsészdiszciplínáktól megszokott módon— anyagi haszonra nem vezetnek.

Társadalmi hasznuk a magyar és az európai identitás megerősítése és artikulálása egy olyan korszak kiemelkedő emlékének megismerése és megismertetése révén, amelyben Magyarország hosszú időre az európai kulturális színtér meghatározó szereplőjévé vált.

Tudományos hasznuk a liturgikus források és szövegek feldolgozásának elveiben s módszereiben mutatkozik meg mind a hagyományos, papíralapú szövegkiadások, mind a digitális bölcsészet (adatbázisok, elektronikus szövegkiadások) szintjén. A benedikcionále igen összetett tartamának megértéséhez és bemutatásához olyan adatsorokat és osztályozási szempontokat kellett bevezetnünk, amelyek a szertartáskönyvek tízezres nagyságrendű és a középkorban, kora újkorban elsődleges fontosságú korpuszának feldolgozásánál hasznosulhatnak.

A kutatás menete és annak eredményei

2017 szeptemberében a zágrábi levéltárban tanulmányoztam az MR 89-es kéziratot, majd szeptember-októberben a már átírt szöveget kollacionáltam a wolfenbütteli Staatsarchiv VII B 213-as jelzetű kódexével és a Willy Lüdtke közlésében fennmaradt („Bischöfliche Benediktionen aus Magdeburg und Braunschweig“),

Jahrbuch für Liturgiewissenschaft V (1925) 97–122), elpusztult MS 154-es magdeburgi kódexszel. Az összevetést, ahol indokoltnak mutatkozott, kiegészítettem a XIII. századi zágrábi pontifikáléval (MR 124) és a Hartvik-agendával (MR 165), illetve fölhasználtam a főpapi áldások összkiadását (Edmond Moeller: *Corpus benedictionum pontificalium*. Brepols, Turnhout 1971–1979. [CCSL 162]).

A kollacionálással párhuzamosan összevettem a Déri Balázs által rekonstruált zsolozsma-lekcionáriumot („Az Esztergomi benedikcionále zsolozsma-lekcionáriuma I–IV”, *Magyar Egyházzene* XXI–XXIII [2013–2016]) a tágabb európai környezettel Norvégiától Dél-Itáliáig és Skóciától Lengyelorszáig. A teljes gyűjtés táblázatos formában tanulmányozható, az eredményeket folyóiratcikkekben közöltem („A magyarországi zsolozsma-lekcionárium temporáléjának jellegzetességei III. Eredet, rokonság, megkülönböztető jegyek”, *Magyar Egyházzene* XXIV (2016–2020) 115–128). Az elemzés megerősítette, hogy a benedikcionále mögötti olvasmányrend megegyezik a XIII. század óta ismert esztergomi lekcionáriummal, az pedig világosan megkülönböztethető minden más külföldi hagyománytól. Ez újabb érv a szöveg magyarországi keletkezése mellett.

November-decemberben elkészítettem az első 15, majd további 7 áldás magyar fordítását és részletes irodalmi elemzését, hogy tapasztalatot szerezzek a forrásapparátus kidolgozásához. A fordítások és az elemzések jelen állapotukban egyenként is alkalmasak a megjelentetésre. Egyiküket konferenciaelőadásként mutattam be az Adamik Tamás professzor 80. születésnapja tiszteletére rendezett konferencián 2018. február 6-án, „Kultusz és retorika. Árpád-kori irodalmunk csúcsteljesítménye, az Esztergomi benedikcionále” címmel.

2018 januárjától áprilisig dolgoztam a téma legidőigényesebb fázisán, a forrásapparátuson. Adatbázis-bemenetnek is alkalmas táblázatban azonosítottam a benedikciók idézeteit, parafrázisait, allúzióit. A forrásapparátus a maga nemében egyedi, mert a forráshelyek meghatározásán túl idézi a teljes vonatkozó szövegrészletet, megadja az adott szöveg liturgikus használatára vonatkozó adatokat és összekapcsolja őket a referenciaértékű korábbi kiadásokkal és adatbázisokkal. A forrásapparátus sűrítve tartalmazza azokat az adatokat, amelyek a kiválasztott áldások elemzéseiben voltak és jövőbeli elemzésekben lehetnek kifejtve. A nem bibliai hipotextusok azonosításához a *Clavis Patrum Latinorum*-ot (patrisztika), a *Corpus orationum és praefationum*-ot (euchológia), a *Cantus Index*-et (énekek) és a *Bibliotheca Hagiographica Latina*-t (legendaszövegek) használtam. Ezek a referenciák alapozhatják meg egy minden szövegtípusra kiterjedő adatbázis rendszerét.

Április–májusban kiegészítettem a 2014-es kismonográfiát az időközben megjelent publikációk eredményeivel és az *usuarium.elte.hu* adatbázis segítségével megháromszoroztam a liturgiatorténeti következtetéseket megalapozó dokumentációt. Ezzel párhuzamosan készítettem el a szöveg angol fordítását, folyamatosan egyeztetve az anyanyelvi lektorral.

Május–júniusban előkészítettem a glosszárium kialakításához szükséges adatsorokat, amelyeket Déri Balázs elemzett lexikográfiai szempontból.

Az ő munkája nyomán született meg a benedikcionále glosszáriuma.

Én ezalatt a kiadás alábbi mellékletein dolgoztam:

(1) *Concordantia benedictionum*: Az áldások kezdőszavai, sorszámuk és oldal-számuk saját kiadásom szerint, Moeller és Lüdtke kiadása szerint, jelenlétük a kiadott kódexekben, első fönmaradt emlékü (ha van) a kiadott kódexeken kívül, liturgikus alkalmazásuk.

(2) *Reconstructio pericoparum*: A forrásapparátusban azonosított hipotextu-sokból azonosítható mise- és zsolozsmaolvasmányok rendje liturgikus alkal-mazás, incipit, bibliai vagy patrisztikus hely és az USUARIUM adatbázisban rögzített több mint 150 összeurópai párhuzam (tétel és asszignáció) szerint.

(3) *Conspectus rituum*: A benedikcionálén kívüli rítusszövegek (bérmálás, papi rendek szentelése, templomszentelés, miseelőkészület) szövegei a saját kiadás tétel- és oldalszámai, referenciaértékű korábbi kiadások (*Ordines Romani, Sacra-mentarium Gelasianum, Sacramentarium Gregorianum, Pontificale Romano-Germani-cum*), bibliai helyek, az USUARIUM és a *Cantus Index* adatbázisok szerint.

E három mellékletből és a forrásapparátusból a papíralapú kiadás minden lehetséges mutatója kinyerhető, mert az adatok szövegkezdet, forrásszöveg, liturgikus hely és előfordulás alapján is kereshetők. Sajátos helyzetet és némi nehézséget is jelent, hogy munkám két információkezelési paradigma határ-területén zajlik: közvetlen kimenete még klasszikus, nyomtatott szövegkiadás-ként van elképzelve, de mind az előmunkálatok, mind a hosszabb távú célok a digitális bölcsészet összefüggésébe illeszkednek.

A munka új eredményekre alig vezetett, mert a lényegi fölismerések már 2014-re megfogalmazódtak. A jelen kutatási szakasz sokkal inkább ezek rész-levezését, megerősítését, „aprópénzre váltását” szolgálta. A szövegkiadáshoz minden összetevő elkészült, a tényleges megjelenést a következők hátráltatják:

(1) A sorozat (ld. alább) könyvészetiileg meglehetősen igényes: fűzött, kemény-táblás, két színben nyomtatott köteteket jelentet meg. A tervezett, mintegy 500 oldalas könyvhöz már kaptam árajánlatot, kb. 1,5 millió forintba lenne hozzá szükség. Ezt a közeljövőben igyekszem előteremteni.

(2) A munka jelentősége miatt a sorozatszerkesztő és a nyelvi, szakmai lek-torok is igényt tartanak egy utolsó, a teljes és végleges anyagot egyben át-tekintő korrektúrára.

(3) A forrásapparátusnak a főszövegbe való betördelése és a kiterjedt mel-lékletanyag komoly tipográfiai kihívást jelent. Mivel a tördelést is magam végzem, erre nem jutott időm a pályázati ciklusban.

A jövőbeni közlés pontos adatai a következők lesznek: Földvály Miklós István (ed., adiuvante Attila Józsa, cum glossario a Blasio Déri composito): *Benedictio-nale Strigoniense. 1175–1100, Zagrabiae*, Knjižnica Metropolitana MR 89. Argu-mentum Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet — ELTE BTK Latin Tan-szék, Budapest 2018. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum 19 — Monumenta Ritualia Hungarica 3) ISBN 978-963-446-803-5

(Földvály Miklós István)